

Юрій Галаєвський

член Редакційної ради
юридичного журналу “Право України”,
Заслужений юрист України
(Київ, Україна)
sud2017@ukr.net

УДК 347.97/.99

ВІЙСЬКОВІ СУДИ ЯК НАГАЛЬНА ПОТРЕБА ВОЄННОГО ЧАСУ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано історичні етапи формування військових судів на території України, причини їх ліквідації та доцільність відновлення в умовах воєнного часу, а також міжнародний досвід їх функціонування в інших країнах світу.

Наголошено, що широкомасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України зумовило суттєве збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань. Це, зі свого боку, викликало необхідність додаткового підвищення рівня їх організації, посилення військової дисципліни, дотримання гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Таким чином, питання створення військових судів як невід’ємної та необхідної складової військової юстиції в умовах воєнного часу потребує швидкого і кардинального вирішення.

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів і судової практики у сфері судочинства, визначення основних проблем ліквідації та відновлення військових судів, пропозиції щодо моделі функціонування військових судів у воєнний час.

Зроблено висновок, що ліквідація військових судів була передчасною і помилковою, їх відновлення має відбуватися з урахуванням існуючої системи, яка діяла до 2010 р. На початковому етапі необхідно впроваджувати спеціалізацію суддів в окремих судах, де є така необхідність. Функціонування військової юстиції має забезпечуватися фахівцями із спеціальною підготовкою, які будуть здатні вирішувати поставлені завдання, реалізовувати у повному обсязі свої функції та повноваження. Тому основною причиною для створення військових судів є забезпечення професійного й об’єктивного правосуддя для військовослужбовців.

Зазначено, що міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства допускають функціонування військових судів за умов, що їх юрисдикція має обмежуватися справами щодо військових, а процедури розгляду відбуватимуться з додержанням принципів незалежності та неупередженості судового розгляду.

Ключові слова: військова юстиція; військові суди; військові судді; військові правопорушення; воєнні злочини; юрисдикція військових судів; військова дисципліна.

Відповідно до ст. 17 Конституції України:

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом¹.

Питання функціонування системи органів військової юстиції в Україні є надзвичайно актуальним з огляду на те, що наша держава зіткнулася із збройною агресією російської федерації, яка розпочалася у 2014 р. і перейшла у фазу повномасштабної війни у лютому минулого року. У цих умовах особливого значення набувають питання захисту суверенітету і забезпечення територіальної цілісності України. Слід наголосити, що першочергово для дієвої протидії ворогу важливо мобілізувати усі сфери життєдіяльності держави, зокрема, забезпечити належну організацію діяльності Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань, через запровадження організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших заходів. Серед цих заходів особливе місце займає забезпечення належного правопорядку, зокрема і через діяльність відповідних правових структур, а саме органів військової юстиції. За міжнародною практикою до органів військової юстиції традиційно відносять військові суди, військову прокуратуру, військову поліцію (жандармерію), військову адвокатуру, юридичні служби військових формувань тощо. Особливе місце серед органів військової юстиції займають військові суди.

Аналіз наукових розробок і публікацій показав, що питанням діяльності органів військової юстиції та військових судів приділяли значну увагу такі вчені: В. Басай, Ю. Бобров, А. Лапкін, О. Лощихін, С. Оверчук, Д. Огнев, В. Сердюк, О. Ткачук, В. Шевченко, В. Шишкін та ін. Загалом у вітчизняній науковій літературі напрацьовано певний доробок проблематики, присвячений тим чи іншим аспектам військових судів, проте можемо констатувати, що дана проблема набуває особливої актуальності в умовах війни з Російською Федерацією (далі – РФ) та потребує вжиття невідкладних та ефективних заходів щодо протидії наявним і потенційним загрозам національним інтересам та безпеці України. Також слід зазначити, що сьогодні немає єдиної точки зору щодо необхідності й до-

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 27.06.2023).

цільності відновлення діяльності військових судів в Україні та моделі їх функціонування.

Метою дослідження є аналіз міжнародних стандартів і судової практики у сфері судочинства, визначення основних проблем ліквідації та відновлення військових судів, пропозиції щодо моделі функціонування військових судів у воєнний час. Військові суди існували на території України ще за часів Запорізької Січі, перебування українських територій у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Більш інтенсивного розвитку військово-судочинство набуло з відродженням української державності у 1918 р. Для унормування роботи судів у той час було прийнято низку законів: “Про військову підсудність”, “Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенції”, “Про порядок обрання суддів військових судів”².

Як створювалися військові суди за часів Української Народної Республіки ділиться спогадами голова штабового суду 12 пішої дивізії, старший військовий прокурор Головного військово-судового управління, старший юрисконсульт і член Консультації Міністерства юстиції, директор Адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ Ю. Киркиченко.

<...> Ухвалили таку тимчасову організацію.

Для справ військового судівництва утворити Головне Військово-Судове Управління в складі трьох управ: загальної, – для справ персональних і господарчих; прокурорської (яку потім перейменували на касаційну), – для справ прокурорського догляду; й законодавчу, – для справ військового судового законодавства.

<...> Для справ меншої ваги при кожній дивізії утворювалися штабові суди, яким підлягали всі козаки й молодша старшина. Для злочинів тяжких мали бути вищі суди – один в Києві, а другий – в Катеринославі. Цим судам підлягали всі козаки й старшини за тяжкі злочини, а старшини штаб-офіцерських і генеральських ранг – за всі переступи. Інстанцією касаційною мав бути військовий генеральний суд³.

У ті буремні часи суди діяли в порядку виняткового судочинства. Діяла мережа революційних військових трибуналів на чолі з Революційним військовим трибуналом Республіки, перейменований у 1923 р. у Верховний трибунал. До складу останнього входила Військова колегія, яка у 1934 р. була включена до складу Верховного Суду СРСР, а усі військові трибунали набули статусу судів СРСР. До 1991 р. кардинальних змін у діяльності військових трибуналів не відбувалося, а їх діяльність регла-

² В Рум'янцев, ‘Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського’ [2001] 2 (25) Вісник академії правових наук України 86–7.

³ Ю Киркиченко, ‘До історії українського військового судівництва’ в *За державність: матеріали до історії Війська Українського*. Збірник 6 (Каліш 1936) 67–8.

ментувалась загальносоюзними Положеннями про військові трибунали 1926, 1958 та 1980 рр., відповідним процесуальним та іншим законодавством.

Після проголошення незалежності України система військових трибуналів ще деякий час зберігалася. Так, 15 січня 1992 р. Президія Верховної Ради України видала указ “Про надання Верховному Суду України повноважень касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні”, в якому встановлено, надати Верховному Суду України повноваження касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів та Чорноморського флоту, а також повноваження перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами справ, розглянутих військовими трибуналами, дислокованими на території України. Аналогічні повноваження надати військовим трибуналам округів стосовно справ, які розглядаються розташованими на території цих округів військовими трибуналами об’єднань і гарнізонів видів ЗСУ⁴.

28 квітня 1992 р. Верховною Радою України була прийнята Концепція судово-правової реформи в Україні, в якій визначено основні засади збереження в системі судів загальної юрисдикції військових судів та їх реформування, а саме звільнення від залежності і підпорядкування військовому командуванню⁵. 3 лютого 1993 р. Постановою Верховної Ради України “Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів” військові трибунали були перетворені у військові суди Центрального, Південного, Західного регіонів України, Військово-Морських сил України, а також у військові суди гарнізонів⁶.

Система військових судів успішно виконувала покладені на неї завдання і станом на 2004 р. у системі судоустрою функціонувало 28 військових судів – 4 апеляційних та 24 місцевих, в яких працювало 157 військових суддів. Утім, починаючи з 2004 р., розпочалися активні процеси щодо ліквідації військових судів в Україні. Поштовхом цьому стало поступове скорочення чисельності особового складу ЗСУ. Так, протягом 2001–2005 рр. штатна чисельність ЗСУ була скорочена майже на 171 тис. одиниць (з 416 тис. до 245 тис.). Із них: генералів – 0,14 тис., офі-

⁴ Про надання Верховному Суду України повноважень касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні: Указ Президії Верховної Ради України від 15 січня 1992 р. № 2044-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 17. Ст. 219.

⁵ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.

⁶ Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів: Постанова Верховної Ради України від 3 лютого 1993 р. № 2979-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 15. Ст. 135.

церів – 29,3 тис., прапорщиків – 27,1 тис., сержантів (солдат) – 69,1 тис., курсантів – 8,8 тис., цивільних працівників – 36,5 тис.⁷

Початком ліквідації військових судів на законодавчому рівні стало ухвалення у 2004 р. Верховною Радою України Цивільного процесуального кодексу України⁸, яким підсудність усіх справ, що розглядалися у порядку цивільного судочинства, було визначено районним, районним у містах та міськрайонним судам. На той час близько 90 % справ, що розглядалися військовими судами, мали цивільно-правовий характер, а отже, із набранням чинності цим кодексом в провадженні військових судів залишилися тільки кримінальні справи, що склали частину від навантаження суддів військових судів.

Наступним кроком стало схвалення 10 серпня 2004 р. на засіданні Уряду законопроєкту розробленого Міністерством юстиції України щодо ліквідації військових судів. Під час засідання Міністр юстиції Олександр Лавринович зазначив, що існування системи військових судів суперечить Конституції України та Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі – Конвенція)⁹. Процес ліквідації судів було запущено і залишалося лише рішення за парламентом, який мав поставити крапку в цьому питанні.

Водночас окремі правозахисники, політики, військові судді здійснювали спроби спрямовані на зупинення цього процесу. Так, на захист військових судів стала Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова, яка у вересні 2004 р. внесла подання Президентові України Л. Кучмі “Про припинення ліквідації військових судів України”. У поданні зазначалося:

При розгляді справ військові суди застосовують понад двісті нормативних актів, які в повсякденній практиці цивільних судів взагалі не застосовуються. Для можливості розгляду цивільними судами даної категорії справ 6300 суддям необхідно надати допуск до таємних документів, виплачувати додатково відповідні надбавки, а в кожному районному, міськрайонному суді – утворити таємні частини <...> Крім цього, утворення таємних частин потребує додаткових бюджетних асигнувань на переобладнання приміщень усіх без винятку судів згідно з нормативами, їх технічного укріплення, посилення сигналізації та охорони.

<...> Крім того, у військових судах обладнані спеціальні приміщення для канцелярії, архівів по зберіганню секретної категорії справ, що не передбачено в місцевих судах загальної юрисдикції і не буде зроблено ближчим

⁷ Біла книга 2005 рік: оборонна політика: Щорічник. Міністерство оборони України. 2006. 12.

⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення: 27.06.2023).

⁹ Військові суди в Україні пропонують ліквідувати через суперечність їх існування вітчизняному та міжнародному законодавству: Прес-служба Міністерства юстиції України <<https://minjust.gov.ua/news/ministry/viyskovi-sudi-v-ukraini-proponuetsya-likviduvati-cherez-superechnist-ih-isnuvannya-vitchiznyanomu-ta-mijnarodnomu-zakonodavstvu-5429#>> (дата звернення: 27.06.2023).

часом за браком приміщень. Наприклад, справи по Сквиливській трагедії (більше 140 томів), по вибухам на військових складах в місті Артемівську (40 томів) та інші не можуть зберігатися в місцевих судах, бо в них знаходиться інформація, що складає державну таємницю і по даним справам проходять сотні учасників процесу – військовослужбовців¹⁰.

До підготовки зазначеного подання я долучався особисто, працюючи на той час у команді Омбудсмана України на напрямку захисту прав людини в судах та правоохоронних органах. Тобто ще 19 років тому ми висловлювали свою позицію щодо необхідності збереження військових судів в судовій системі України. Активні позиції прихильників існування військових судів змогли призупинити рішучі наміри влади, яка поспішала завершити процес їх ліквідації. Наступним кроком стало прийняття Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. У пункті 4 якої зазначалося:

У судовій системі України не повинно бути такого виду судів, як військові суди. Судді військових судів мають особливий статус, зокрема перебувають на військовій службі, мають військові звання, отримують доплати за військові звання. Це суперечить принципу єдності статусу суддів, є не сумісним з вимогами щодо незалежності та безсторонності судді і не відповідає європейським стандартам, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини¹¹.

Концепція закріпила наміри реформаторів позбутися військових судів і у 2010 р., з ухваленням Закону України “Про судоустрій і статус суддів”¹², система військових судів була остаточно зруйнована. Відповідно до пункту 4 розділу XIII “Перехідні положення” зазначеного Закону військові суди ліквідовувалися з 15 вересня 2010 р. Військові суди було зобов’язано передати усі справи до відповідних апеляційних судів з урахуванням територіальної підсудності. Суддям військових судів було запропоновано переведення за їх згодою до інших судів. На виконання положень зазначеного Закону Президент України видав указ “Про ліквідацію військових апеляційних судів та військових місцевих судів”¹³, поставивши остаточно крапку в цьому питанні.

¹⁰ Н Карпачова, *Перший Омбудсман України на захисті прав людини: Зб. документів. 1998–2006. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини* (Азимут-Україна 2007) 324.

¹¹ Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>> (дата звернення: 27.06.2023).

¹² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41–42, № 43, № 44–45. Ст. 529.

¹³ Про ліквідацію військових апеляційних судів та військових місцевих судів: Указ Президента України від 14 вересня 2010 р. № 900/2010 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text>> (дата звернення: 27.06.2023).

Слід зазначити, що позиція України щодо функціонування військових судів йде у розріз досвіду інших країн світу, де такі суди успішно функціонують та виконують покладені на них завдання. Так, військові суди існують у більш ніж 40 розвинених країнах світу. Зокрема в Ізраїлі, Бельгії, Іспанії, США, Сполученому Королівстві Великої Британії, Шотландії, Північній Ірландії, Уельсі, Канаді, Франції, Швейцарській Конфедерації, Швеції¹⁴. Із 25 європейських країн, де діють військові суди, 22 держави – це члени Європейського Союзу, що для України має особливе значення з огляду на євроінтеграційні процеси, які тривають незважаючи на перебування країни в умовах війни.

Варто наголосити, що єдиного підходу до діяльності військових судів у світі не існує. Є відмінності між системами військової юстиції, заснованими на загальному праві (США, Сполучене Королівство, Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка та інші країни англосаксонської традиції) та цивільному праві (країни континентальної Європи). Країни загального права мають військові трибунали, які збираються в кожному конкретному випадку, тоді у цивільних правових системах діють переважно військові суди на постійній основі (або цивільні суди зі спеціалізованими суддями). Системи військової юстиції в країнах загального права ґрунтуються на виключній юрисдикції військових судів над правопорушеннями скоєними військовими (іноді поширюється на певні категорії цивільних осіб).

Наприклад, у Німеччині відсутні постійно діючі військові суди. Адміністративні (дисциплінарні) трибунали розглядають правопорушення під час військової служби, тоді як цивільні суди концентруються на злочинах¹⁵. У Польщі військові суди є спеціалізованими судами, які діють у збройних силах, проте вони також компетентні розглядати певні категорії справ щодо осіб, які не є військовослужбовцями¹⁶.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово досліджував питання, пов'язані зі здійсненням судочинства військовими судами. Так, у справі “Морріс проти Об'єднаного Королівства”¹⁷ заявник оскаржував структуру військових судів в Об'єднаному Королівстві стверджуючи, що суд, який складається переважно із військових офіцерів, не може вважатися незалежним і неупередженим при розгляді обвинувачень щодо військових. У цій справі Суд зазначив, що скарги заявни-

¹⁴ І Остапенко, ‘Правові аспекти відновлення військового судочинства в Україні’ в *Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (АртЕк 2019) 110.

¹⁵ М Вашакмадзе, *Особливості військової юстиції: практичне керівництво* (DCAF 2018) 4.

¹⁶ *Судебные системы европейских стран: справочник* (пер с фр и с англ, Международные отношения 2002) 220.

¹⁷ “Морріс проти Об'єднаного Королівства”: рішення Європейського суду з прав людини від 26 лютого 2002 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_041#Text> (дата звернення: 27.06.2023).

ка щодо структури військових судів не доводять факт порушення ст. 6 Конвенції.

В іншій справі “Ялоуд проти Нідерландів”¹⁸ заявник стверджував, що незалежність Військової палати Апеляційного суду міста Арнем була заплямована присутністю в ній військового офіцера. Суд зазначив, що як суддя військовий, який входив до складу Військової палати був не підпорядкований військовій владі та дисципліні, його функціональна незалежність та неупередженість такі самі, як у цивільних суддів. Суд визнав, що Військова палата пропонує гарантії достатні для цілей ст. 2 Конвенції.

ЄСПЛ у справі “Міхно проти України”¹⁹ відхилив скарги родичів загиблих в результаті авіакатастрофи на летовищі Скнилів на несправедливий судовий розгляд справ за їхніми позовами. У контексті п. 1 ст. 6 Конвенції ЄСПЛ зазначив, що не було підстав вважати, що військові судді були структурно залежними або іншим чином діяли в інтересах ЗСУ чи Міністерства оборони України або, що між підсудними та суддями існували якісь особливі відносини і судді не були незалежними та неупередженими. Аналогічною позиція ЄСПЛ була у справі “Світлана Атаманюк та інші проти України”²⁰.

Водночас ЄСПЛ застеріг, що військові суди можуть здійснювати правосуддя над цивільними особами лише за певних виняткових обставин. Так, у справі “Мартін проти Великої Британії”²¹ ЄСПЛ зазначив, що повноваження військової кримінальної юстиції не мають поширюватися на цивільних осіб, якщо відсутні вагомні причини, що виправдовують таку ситуацію на чітких та визначених правових засадах. Наявність таких причин має бути обґрунтованою в кожному конкретному випадку.

Категоричну позицію щодо неможливості здійснення військовими судами розгляду справ щодо цивільних осіб зайняв Міжамериканський суд з прав людини у справі “Кастільо Петруччі та інші проти Перу”²². ЄСПЛ зазначив, що національне законодавство, яке ставить цивільних осіб під юрисдикцію військових судів порушує принципи Американської конвенції. Про це також ішлося й у Монреальській універсальній декларації про незалежності правосуддя 1983 р. Зокрема у п. 4 (f) декларації зазна-

¹⁸ Jaloud v. The Netherlands. App 47708/08. 20.11.2014 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148367>> (accessed: 27.06.2023).

¹⁹ Mikhno v. Ukraine. App 32514/12. 01.09.2016 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165755>> (accessed: 27.06.2023).

²⁰ Svitlana Atamanyuk and others v. Ukraine. Apps 36314/06, 36285/06, 36290/06, 36311/06. 01.09.2016 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165750>> (accessed: 27.06.2023).

²¹ Martin v. The United Kingdom. App 40426/98. 24.10.2006 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77661>> (accessed: 27.06.2023).

²² Кастильо Петруччи и другие против Перу. Межамериканский суд по правам человека. Решение от 30 мая 1999 г. <<https://precedent.in.ua/2016/10/24/kastylo-petruchchy-y-drugye-protyv-peru>> (дата звернення: 27.06.2023).

чалоя, що юрисдикція військових трибуналів обмежується військовими порушеннями, вчиненими військовим персоналом²³.

Крім того, Комітетом з прав людини ООН у липні 2007 р. надано Загальний коментар № 32, ст. 14 “Право на рівність перед судами і трибуналами та на справедливий судовий розгляд”. У пункті 22 коментаря вказується:

Судовий розгляд справ цивільних осіб у військовому або спеціалізованому суді повинен бути винятком, тобто обмежуватися справами, де держава може показати, що проведення таких судових розглядів є необхідним і виправданим з об’єктивних та серйозних причин, і, з огляду на певний клас фізичних осіб і злочинів, що розслідуються, звичайні цивільні суди не в змозі провести розгляд справи²⁴.

Отже, міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства допускають функціонування військових судів за умов, що їх юрисдикція має обмежуватися справами щодо військових, а процедури розгляду відбуватимуться з додержанням принципів незалежності та неупередженості судового розгляду.

Збройна агресія РФ у 2014 р. зумовила суттєве збільшення чисельності ЗСУ та інших військових формувань. Це, зі свого боку, викликало необхідність додаткового підвищення рівня їх організації, посилення військової дисципліни, дотримання гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Відповідно суттєво зросла кількість військових правопорушень за спорів за участю військових у судах.

Нагальною вимогою часу стало питання відродження системи військової юстиції. У цьому контексті питання необхідності утворення та забезпечення діяльності військових судів набувало дедалі більшої підтримки та ставало предметом обговорення на різних рівнях. Так, 9 вересня 2015 р. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя провів круглий стіл на тему: “Запровадження інституту військових судів в Україні” з метою обговорення необхідності прийняття законопроектів щодо військових судів, які на той час були зареєстровані в парламенті²⁵.

У червні 2017 р. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України провів круглий стіл на тему “Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення”. Серед учасників, які під-

²³ Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. Перша світова конференція по незалежності правосуддя (Монреаль 1983) <https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/monrealska_universalna_deklaraciya_pro_nezalezhnist_pravosuddya.pdf> (дата звернення: 27.06.2023).

²⁴ *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства* (2015) 369.

²⁵ Запровадження інституту військових судів в Україні: круглий стіл у Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя (09.09.2015) <<https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/30590.pdf>> (дата звернення: 27.06.2023).

тримали необхідність відновлення системи військових судів були представники Генерального штабу ЗСУ, Генеральної прокуратури, народні депутати України, відомі правозахисники та науковці. Відкриваючи цей захід, Ю. Шемшученко наголосив, що ліквідація в Україні військових судів була помилкою, а правосуддя у сфері військових відносин не забезпечує твердого правопорядку в ЗСУ і захист прав військовослужбовців²⁶.

28 березня 2017 р. Президент України П. Порошенко, коментуючи справу про збитий в аеропорту Луганська літак ІЛ-76, зазначив: «...» Оцінювати дії командирів у бойовій обстановці повинні військові спеціалісти, військові експерти і військові судді, а не цивільні «...» Справедливість безумовно повинна бути досягнута в суді, але рішення військових судів не будуть ставитися під сумнів нашими воїнами²⁷.

О. Мамалуй, суддя Верховного Суду, офіцер снайперського підрозділу Збройних Сил України зазначив, що відновлення військових судів піде на користь правосуддю, та висловив сподівання, що вони будуть укомплектовані високопрофесійними людьми, які спроможні будуть проводити виїзні засідання навіть у зоні бойових дій²⁸. Голова Верховного Суду С. Кравченко також підтримав необхідність створення військових судів, зауваживши, що до початку агресії РФ не був прихильником цього. Зокрема, він зазначив, що потрібно, щоб судді, які розглядають ці справи, все-таки мали окрему фахову підготовку, розуміли, що таке бойова обстановка, статут ЗСУ, і взагалі краще розуміли ці правовідносини. Вони не є простими і звичайними, є певна специфіка²⁹.

На підтримку відновлення військових судів також неодноразово створювалися громадянами електронні петиції. Востаннє, а саме 12 квітня 2023 р., на сайті Президента України зареєстрована петиція «Відновити ліквідовані військові суди» під якою мною також поставлено підпис підтримки³⁰.

Слід наголосити, що утворити військові суди без внесення змін до чинного законодавства України неможливо. Відповідно у 2015–2018 рр. було зареєстровано у Верховній Раді України низку законопроектів: 1) № 1896 від 30 січня 2015 р. про внесення змін до Закону України «Про судoustрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції

²⁶ *Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення: матеріали Круглого столу* (Юридична думка 2017) 10.

²⁷ Заява Президента України Петра Порошенка (Фейсбук, 28.03.2017) <<https://www.facebook.com/retroporoshenko/photos/a.474415552692842.1073741828.474409562693441/976565305811195/?type=3&theater>> (дата звернення: 27.06.2023).

²⁸ «Ніякої росії тут бути не може, поки я живий її тут і не буде», – Олександр Мамалуй, суддя Верховного Суду, к.ю.н., офіцер снайперського підрозділу ЗСУ (01.06.2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1280418>> (дата звернення: 27.06.2023).

²⁹ С. Кравченко, Ми повинні зосередитись на основній функції – здійсненні правосуддя (*Юридична практика*, 26.06.2023) <<https://pravo.ua/my-povynni-zoseredytys-na-osnovnii-funktsii-zdiisnenni-pravosuddia-holova-verkhovnoho-sudu-stanislav-kravchenko>> (дата звернення: 27.06.2023).

³⁰ Відновити ліквідовані військові суди: сайт Президента України, петиція від 12 квітня 2023 р. № 22/189402-еп <<https://petition.president.gov.ua/petition/189402>> (дата звернення: 27.06.2023).

військових судів)³¹; 2) № 2557 від 6 квітня 2015 р. про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)³²; 3) № 8392 від 22 травня 2018 р. про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо військових судів³³; 4) № 8392-1 від 1 червня 2018 р. про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо утворення військових судів³⁴.

Аналіз цих законопроектів свідчить про намагання відновити діяльність військових судів в Україні з урахуванням міжнародних та європейських стандартів у сфері правосуддя. Однак жоден із цих законопроектів, на жаль, не досяг кінцевого результату, оскільки був знятий з розгляду чи відкликаний суб’єктом подання.

Таким чином, запровадити військові суди так і не вдалося. Військова юстиція до цього часу так і не створена у повному обсязі, попри те, що цього вимагають виклики воєнного часу. На нашу думку, потреба у функціонуванні системи військових судів особливо в умовах війни не підлягає сумніву. Такого підходу дотримуються й у деяких країнах Європи, допускаючи функціонування військових судів лише у період воєнного часу.

Наприклад, у Грузії, яка також пережила часи російської агресії і частини території якої, подібно Україні, перебувають під окупацією, у п. 3 ст. 83 Конституції зазначено, що ‘військові суди можуть створюватися під час воєнного стану і виключно в межах судів загальної юрисдикції’. Згідно зі ст. 82 Конституції Латвії ‘<...> судові справи розглядаються окружними (міськими) судами, обласними судами та Верховним Судом, але у разі війни або надзвичайного стану також військовими судами’. У Сербії та Словенії у мирний час забороняється створювати надзвичайні та військові суди³⁵. В Австрії, Німеччині та Португалії військові суди можуть розглядати кримінальні справи лише під час воєнного стану. У мирний час вони можуть утворюватися при військах за кордоном³⁶.

На сьогодні у системі судоустрою не має військових судів, попри те, що Україна вже дев’ять років потерпає від агресії російської федерації.

³¹ Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів): проєкт Закону від 30 січня 2015 р. № 1896 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53765> (дата звернення: 28.06.2023).

³² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань): проєкт Закону від 6 квітня 2015 р. № 2557 <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668> (дата звернення: 28.06.2023).

³³ Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо військових судів: проєкт Закону від 22 травня 2018 р. № 8392 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070> (дата звернення: 28.06.2023).

³⁴ Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо утворення військових судів: проєкт Закону від 1 червня 2018 р. № 8392-1 <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138> (дата звернення: 28.06.2023).

³⁵ Вашакмадзе (н 15) 31.

³⁶ Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення (н 26) 82.

Саме тому, на нашу думку, в умовах воєнного часу має бути розгорнута система військових судів, подібною тій, яка діяла до 2010 р. Тобто у системі судоустрою мають діяти: військові суди гарнізонів та апеляційні військові суди, військові палати у відповідних касаційних судах Верховного Суду. Кількість місцевих та апеляційних військових судів та суддів відповідно має бути збільшена, порівняно з 2010 р., з урахуванням реалій війни та суттєвого збільшення чисельності ЗСУ та інших військових формувань. Зі свого боку формування та діяльність військових судів має виключати будь-який вплив на них з боку органів виконавчої влади та органів військового управління.

До повноцінного запуску мережі військових суддів, яка потребуватиме певного часу та запровадження комплексу нормативних, організаційних, кадрових, матеріально-технічних та інших заходів, на мою думку, за доцільне тимчасово обмежитися впровадженням відповідної спеціалізації суддів з розгляду справ, що стосуються військовослужбовців, зокрема у судах, де на сьогодні є значна кількість таких справ. Запровадження такої спеціалізації суддів потребуватиме рішень зборів суддів відповідних судів.

Особлива увага має бути приділена кадровому комплектуванню військових судів, чим мають опікуватися Вища кваліфікаційна комісія суддів України спільно з Національною школою суддів України. Військові суди мають бути укомплектовані суддями, які пройшли спеціальну підготовку або мають відповідний досвід роботи у військовій сфері.

Військовий суддя має бути фахово підготовлений не лише в галузі юриспруденції, а й володіти також знаннями у військовій сфері: мати інформацію про взаємовідносини у військовому колективі, його традиції, особливості прийняття рішень військовим командуванням, знати порядок підготовки, організації і ведення бойових дій. Також необхідно зважати, що частина військових кримінальних правопорушень містять бланкетні норми, які потребують застосування інших актів законодавства у військовій сфері. Саме ці знання в сукупності дозволяють військовому судді належним чином оцінювати такі ситуації і взаємовідносини та приймати законні і справедливі рішення.

Враховуючи міжнародні стандарти у сфері судочинства юрисдикція військових судів щодо кримінальних правопорушень має поширюватися на ті правопорушення, які вчиняються військовослужбовцями ЗСУ та інших військових формувань. Зокрема таким правопорушенням присвячений розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопо-

рушення)” Кримінального кодексу України (далі – КК України)³⁷. Крім того, військові суди мають здійснювати розгляд справ про військові адміністративні правопорушення; відповідних категорій адміністративних справ щодо оскарження рішень дій (бездіяльності) органів військового управління та їх посадових осіб та справ щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей; справ про відшкодування збитків, завданих державою-агресором.

Останнім часом серед науковців набуває поширення думка щодо розширення класичної юрисдикції військових судів розглядом так званих воєнних злочинів, зокрема передбачених у розділі XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку” КК України. Кількість таких воєнних злочинів із 2014 р. невідомо зростає, особливо після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Так, із 24 лютого 2022 р. по 1 травня 2023 р. до місцевих загальних судів надійшло 4044 кримінальних провадження, пов’язаних з війною³⁸.

Також необхідно зважати, що відповідальності за деякі кримінальні правопорушення, передбачені розділом XX КК України, можуть підлягати й військовослужбовці військових формувань російської федерації. Найпоширенішим з них є планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни (ст. 437) та порушення законів та звичаїв війни (ст. 438). Юрисдикцію військових судів можливо було б поширити на такі кримінальні правопорушення, але після детального вивчення судової практики по цим категоріям правопорушень, задля уникнення безпідставної передачі військовим судам категорій справ, які крім, суб’єкту правопорушення, не мають суттєвої специфіки та особливостей розслідування та розгляду цих справ.

Необхідно також зважати, що розгляд справ про воєнні злочини потребує знань положень міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції (IV) про закони та звичаї сухопутної війни з Положенням про закони та звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (ЖК I), Римського статуту Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних документів.

³⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 28.06.2023).

³⁸ Вікторія Магола, ‘Голова Ради суддів – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті’ <<https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti>> (дата звернення: 27.06.2023).

Так, 90 українських суддів у 2022–2023 рр. проходили тренінг у британських суддів щодо розгляду воєнних злочинів. Крім того, деякі судді їздили в Гаагу для обміну досвідом із суддями Міжнародного кримінального суду³⁹. Національною школою суддів України було запроваджено Консультативну Раду з надання науково-методичної допомоги суддям з питань судочинства у справах про воєнні злочини до компетенції якої віднесли питання належить надання науково-методичних рекомендацій, роз'яснень щодо застосування норм національного законодавства, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії проти України⁴⁰.

Тому, на нашу думку, передання окремих воєнних злочинів під юрисдикцію військових судів є передчасним. Це можливо робити після ретельного аналізу судової практики і з обов'язковим врахуванням положень міжнародних та європейських стандартів щодо суб'єкту кримінального правопорушення.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що питання створення військових судів як невід'ємної та необхідної складової військової юстиції в умовах воєнного часу потребує швидкого і кардинального вирішення. Доводиться констатувати той факт, що ліквідація військових судів у 2010 р. була передчасною і помилковою, не відповідає державним інтересам у сфері оборони та національної безпеки та не сприяє належному захисту прав і свобод військовослужбовців.

На наше переконання, що маючи власний історичний досвід діяльності військових судів, їх відновлення має відбуватися з урахуванням існуючої системи, яка діяла до 2010 року. На початковому етапі необхідно впроваджувати спеціалізацію суддів в окремих судах, де є така необхідність. Функціонування військової юстиції має забезпечуватися фахівцями із спеціальною підготовкою, які будуть здатні вирішувати поставлені завдання, реалізовувати у повному обсязі свої функції та повноваження. Тому основною причиною для створення військових судів є забезпечення професійного і об'єктивного правосуддя для військовослужбовців.

Не існує єдиного підходу до діяльності військових судів у світі. Є відмінності між системами військової юстиції, заснованими на загальному праві та цивільному праві. Міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства допускають функціонування військових судів за умов, що їх юрисдикція має обмежуватися справами щодо військових, а процедури розгляду відбуватимуться з додержанням принципів незалежності та неупередженості судового розгляду.

³⁹ Матогола (н 38).

⁴⁰ Національна школа суддів України. Консультативна рада щодо воєнних злочинів <<http://nsj.gov.ua/ua/na-dopomogu-suddi/konsultatyvna-rada>> (дата звернення: 27.06.2023).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Karpachova N, *Pershij Ombudsman Ukrayini na zahisti prav lyudini: Zb. dokumentiv. 1998–2006. Upovnovazhenij Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini* (Azimut-Ukrayina 2007) (in Ukrainian).
2. Vashakmadze M, *Osoblivosti vijskovoyi yusticiyi: praktichne kerivnictvo* (DCAF 2018) (in Ukrainian).

Edited and translated books

3. Kirichenko Yu, *Do istoriyi ukrayinskogo vijskovogo sudivnictva. Za derzhavnist: materialy do istoriyi Vijska Ukrayinskogo. Zbirnik 6* (Kalish 1936) (in Ukrainian).
4. *Sudebnye sistemy evropejskih stran: spravochnik* (per s fr i angl, Mezhdunarodnye otnosheniya 2002) (in Russian).
5. *Yevropejski ta mizhnarodni standarti u sferi sudochinstva* (2015) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Rum'yancev V, 'Sudova sistema v Ukrayinskij derzhavi getmana P. Skoropadskogo' [2001] 2 (25) *Visnik akademiyi pravovih nauk Ukrayini* 77–89 (in Ukrainian).

Conference papers

7. Ostapenko I, 'Pravovi aspekti vidnovlennya vijskovogo sudochinstva v Ukrayini' *Sistema vijskovoyi yusticiyi u zabezpechenni nacionalnoyi bezpeki Ukrayini: zbirnik materialiv mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi* (ArtEk 2019) 108–11 (in Ukrainian).
8. *Vijskove pravosuddya v Ukrayini: aktualni problemi organizaciyi ta zdijsnennya: materialy Kruglogo stolu* (Yuridichna dumka 2017) 108 (in Ukrainian).

Newspaper articles

9. Kravchenko S, 'Mi povinni zosereditis na osnovnij funkciyi – zdijsnenni pravosuddya' (*Yuridichna praktika*, 26.06.2023) <<https://pravo.ua/my-povynni-zoseredytys-na-osnovnij-funktsii-zdijsnenni-pravosuddia-holova-verkhovnoho-sudu-stanislav-kravchenko/>> (accessed: 01.07.2023) (in Ukrainian).
10. Matola V, 'Golova Radi suddiv – pro robotu sudiv pid chas vijni, konkurs do VKKS, spravi shodo voyennih zlochiniv ta suddiv na fronti' <<https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlochiniv-ta-suddiv-na-fronti/>> (accessed: 01.07.2023) (in Ukrainian).

Websites

11. Niyakoyi rosiyi tut buti ne mozhe, poki ya zhivij yi ti ne bude: interv'yu suddi Verhovnogo Sudu Oleksandra Mamaluya (01.06.2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1280418/>> (accessed: 27.06.2023) (in Ukrainian).
12. Vijskovi sudi v Ukrayini proponuyetsya likviduvati cherez superechnist yih isnuvannya vitchiznyanomu ta mizhnarodnomu zakonodavstvu: Pres-sluzhba Ministerstva yusticiyi Ukrayini <<https://minjust.gov.ua/news/ministry/vijskovi-sudi-v-ukraini-proponuetsya-likviduvati-cherez-superechnist-ih-isnuvannya-vitchiznyanomu-ta-mizhnarodnomu-zakonodavstvu-5429#>> (accessed: 27.06.2023) (in Ukrainian).
13. Zaprovadzhennya institutu vijskovih sudiv v Ukrayini: kruglij stil u Komiteti Verhovnoyi Radi Ukrayini z pitan pravovoyi politiki ta pravosuddya (09.09.2015) <<https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/30590.pdf>> (accessed: 27.06.2023) (in Ukrainian).

MILITARY COURTS AS AN URGENT NEEDS OF THE WARTIME

ABSTRACT. THE ARTICLE ANALYSES THE HISTORICAL STAGES OF DEVELOPMENT OF MILITARY COURTS on the territory of Ukraine, the reasons for their liquidation and the expediency of their restoration in wartime conditions, as well as the international experience of their functioning in other countries of the world.

It was emphasized that the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine led to a significant increase in the number of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. At the same time, this made it necessary to further increase the quality of their organization, strengthening of military discipline, regarding the guarantees of social protection of servicemen and their family members. Thus, the issue of creating military courts as an integral and necessary component of military justice in wartime conditions requires a quick and radical action.

The purpose of the article is to analyse the international standards and case law, to identify the main problems of the liquidation and restoration of military courts, proposals regarding the model of functioning of military courts in wartime.

It was concluded that the liquidation of military courts was premature and erroneous, their restoration should take place considering the court system that operated until 2010. At the initial stage, it is necessary to introduce specialization of judges of particular courts, where there is such a need. The functioning of military justice must be provided by specialists with special training who will be able to solve the assigned tasks, fully implement their functions and powers. Therefore, the main reason for the restoration of military courts is to ensure unbiased and objective justice for military servicemen.

It is noted that international and European judicial standards allow the functioning of military courts under the conditions that their jurisdiction should be limited to cases related to the military, and the judicial procedure will take place in compliance with the principles of independence and impartiality of judicial proceedings.

KEYWORDS: military justice; military courts; military judges; military offenses; war crimes; military courts' jurisdiction; military discipline.